

کتابشناسی توصیفی

دکتر علی شریعتی

ویراست سوم

محمد اسفندیاری

کتابخانه ملی

کتابشناسی توصیفی
دکتر علی شریعتی

کتابشناسی توصیفی دکتر علی شریعتی

ویراست سوم

محمد اسفندیاری

قصده سرا

دین و اندیشه

۶

قصیده سرا

کتابشناسی توصیفی دکتر علی شریعتی

ویراست سوم

محمد اسفندیاری

طرح جلد: پرویز بیانی

چاپ و صحافی: چاپخانه مرسان نقش افق

چاپ اول: ۱۴۰۰

تعداد: ۵۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۶۱۸-۱۰-۵

حق چاپ محفوظ است.

قیمت: ۱۷۵۰۰۰ تومان

تلفن: ۶۶۹۷۲۸۷۰

پست الکترونیک: ghasidehsara@gmail.com

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است.

سرشناسه	: اسفندیاری، محمد، ۱۳۳۸ -
عنوان و نام پدیدآور	: کتابشناسی توصیفی دکتر علی شریعتی / محمد اسفندیاری.
وضعیت ویراست	: [ویراست ۳].
مشخصات نشر	: تهران : قصیده سرا، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	: ۳۴۳ ص.
فروست	: دین و اندیشه؛ ۶.
شابک	: 978-964-8618-10-5
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: ویراست های قبلی کتاب حاضر توسط ناشران متفاوت در سال های مختلف منتشر شده است.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: شریعتی، علی، ۱۳۱۲ - ۱۳۵۶ -- کتابشناسی
موضوع	: Shari'ati, Ali-- Bibliography
رده بندی کنگره	: Z۸۴۳۸
رده بندی دیویی	: ۰۱۶/۲۹۷۴۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۸۵۶۲۹۳۱

فهرست مطالب

۷		مقدمه
۷		کتابهای معرفی شده
۹		آیین تدوین
۹		اختصارات
۱۰		دشواریها
۱۱		ویژگیها
۱۲		نتایج
۱۷		بهره یکم: منابع مستقل
۱۵۷		بهره دوم: منابع غیر مستقل
۳۰۷		فهرست راهنما

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

نیازی به گستردن سخن نیست که یکی از برجسته‌ترین متفکران دینی در روزگار ما دکتر علی شریعتی است. از همین روست که کتابها و مقالات بسیاری در باره او نوشته‌اند؛ بسیار بیشتر از دیگران. این نویسنده از همان هنگام که با شریعتی آشنا شد، بر آن شد تا هر چه در باره او نوشته می‌شود، گرد آورد و در آنها تأمل کند و شریعتی را، چنانکه هست، بشناسد. پس از هزار و یک شب، چون به گرداگرد خود نگریست، نگریست که کتابهایی در گرداگرد خود دارد که هیچکس ندارد و حتی نزدیکان و بستگان شریعتی از آنها اطلاع ندارند. این چنین شد که به تألیف این کتاب پرداخت؛ خاصه اینکه دانسته بود که ظریفی می‌گفت ارزش یک کتاب به این است که فردی دیگر، غیر از نویسنده‌اش، نتوانسته باشد آن را بنویسد.

کتاب حاضر، در حجمی مختصر، در سال ۱۳۶۶ نوشته شد و مقدمه آن در مجله کیهان فرهنگی (خرداد ۱۳۶۶)، به چاپ رسید. من در جوانی احتیاط علمی کردم و از انتشار آن خودداری ورزیدم. البته این کتابشناسی در سال ۱۳۷۷ به چاپ رسید و از طرف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به عنوان کتاب تشویقی سال برگزیده شد و در سال ۱۳۹۰ چاپ/ ویراست دوم آن منتشر گردید. آنچه اکنون تقدیم می‌شود، چاپ/ ویراست سوم آن است؛ با اصلاحات و اضافات.

کتابهای معرفی شده

۱. کتابشناسی حاضر به دو بخش تقسیم شده است: «منابع مستقل» و «منابع غیر مستقل». در بخش اول به معرفی کتابهایی پرداخته شده که یکسره در باره شریعتی است،^۱ و در بخش

۱. البته چند کتاب که در عنوان آن نام شریعتی آمده، اگر چه یک بخش آن در باره اوست، در بخش منابع مستقل معرفی شده است.

دوم کتابهایی معرفتی شده که پاره‌ای از آن (اگر چه یک بند و، در صورتی که مهم باشد، کمتر از آن)، در بارهٔ اوست.^۱

چنانکه می‌دانیم، در کتابشناسیها فقط کتابهایی معرفتی می‌شود که به صورت مستقل در بارهٔ موضوع کتابشناسی است. اما در این کتابشناسی، آثاری هم که بخشی از آن در موضوع مورد نظر است (آثار غیر مستقل)، شناسانده شده است. دلیل من برای این اضافه کاری آن است که برخی از منابع غیر مستقل، مهمتر و مفصلتر از منابع مستقل است. چه بسا برخی از منابع مستقل کمتر از پنجاه صفحه و بعضی از منابع غیر مستقل بیش از آن و مهمتر باشد. به هر حال، در این کتابشناسی ۳۵۳ کتاب مستقل و ۵۳۹ کتاب غیر مستقل معرفتی شده است.

۲. محدودهٔ بررسی این کتابشناسی (منابع مستقل)، ۵۱ سال است؛ از سال ۱۳۴۹، که نخستین کتاب در بارهٔ شریعتی منتشر شد، تا پایان سال ۱۳۹۹. اما در بخش منابع غیر مستقل، کتابهایی که تا خرداد سال ۱۳۷۶ منتشر شده، معرفتی گردیده است. از آنجا که از سال ۱۳۷۶ به بعد، انتشار کتاب در ایران رشدی چشمگیر داشت و اطلاع از صفحه به صفحهٔ آنها ممکن نبود، منابع غیر مستقل را به این تاریخ محدود کرده‌ایم. حدس نویسنده این است که منابع غیر مستقل، تا پایان سال ۱۳۹۹، در حدود دو-سه هزار جلد باشد.

۳. این کتابشناسی، توصیفی است، نه انتقادی. نویسنده کوشیده است اطلاع‌رسانی کند و دورنمایی از محتوای هر کتاب را، بدون ارزش‌داوری و نقد، ارائه دهد. توصیف بیشتر یک کتاب لزوماً به معنای اهمیت بیشتر آن نیست.

۴. زبان این کتابشناسی، فارسی و عربی است و محیط آن، محدود به ایران. آثاری که به این دو زبان در ایران منتشر شده، معرفتی گردیده است.

۵. این کتابشناسی مشتمل است بر کتابها، جزوه‌ها و بروشورها؛ خواه چاپ شده باشد و خواه به صورت فتوکپی پخش شده باشد.

۱. آثار ذیل نیز در بخش منابع غیر مستقل معرفتی شده است: یک. کتابهایی که بخشی از آن به مطلبی از شریعتی اختصاص یافته است. مانند کتابهایی که شامل چند مقاله است و یک مقاله آن از شریعتی است. دو. کتابهایی که به شریعتی اهدا شده است. سه. آن دسته از کتابهای شریعتی که در آن کار هنری شده است. مانند کتابهایی که در ضمن آن تصویر آمده و یا متن آن خوشنویسی شده است. چهار. آن دسته از کتابهای شریعتی که در مقدمه یا ضمن آن از شریعتی بحث شده است؛ به استثنای مجموعهٔ آثار او.

آیین تدوین

۱. در آغاز، نام پدیدآورنده و سپس عنوان کتاب آمده است. ملاک ضبط این دو، صفحه عنوان کتاب است. در مواردی که میان صفحه عنوان و روی جلد تفاوتی بود، به این اختلاف اشاره کرده ایم.
۲. پس از عنوان کتاب، عنوان آن سلسله یا مجموعه (عنوان فرّوست)، که کتاب مورد نظر جزء آن است، و سپس نام مترجم و ویراستار آمده است.
۳. بعد از آن، مشخصات نشر کتاب، به ترتیب زیر، آورده شده است: نوبت چاپ، محل نشر، ناشر و تاریخ نشر. در مواردی که نام ناشر مشخص نبود، به مرکز پخش و چاپخانه، و در صورتی که تاریخ نشر معلوم نبود، به تاریخ مقدمه یا پایان کتاب اشاره کرده ایم.
۴. آنگاه مشخصات کتاب آمده است؛ بدین ترتیب: شماره جلد، تعداد صفحه، قطع، تصویر، جدول، سند، طرح و نمودار. در معرفی منابع غیر مستقل، مادامی که جدول و سند و مشخصات دیگر اشاره شده که در باره شریعتی بوده است.
۵. اگر کتابی فاقد برخی اطلاعات کتابشناختی بود و آن اطلاعات از راهی دیگر به دست آورده شد، در داخل قلاب گذاشته شده است. و در صورت عدم اطمینان به آن اطلاعات، نشانه پرسش یا تردید (?) در برابر آن آمده است.
۶. در معرفی منابع مستقل، نخست مشخصات چاپ اول آن آمده است و سپس مشخصات چاپهای دیگر.^۱

اختصارات

برای معرفی کتابها از چند حرف اختصاری، به شرح زیر، استفاده شده است:

بی م: بدون ذکر محل نشر.

بی نا: بدون ذکر ناشر.

بی تا: بدون ذکر تاریخ نشر.

ج: جلد.

د: دفتر.

۱. البته چاپ اول چند کتاب، و نیز چاپهای دیگر چند کتاب، یافت نشد. اما کتابهایی که نوبت چاپ آن ذکر نشده، در کتاب نیامده و طبعاً چاپ اول است.

ب: بخش.

ک: کتاب.

ق: قسمت.

ش: شماره.

ص: صفحه.

همچنین علامت ✓ که در مقابل برخی از کتابهای بخش اول گذاشته شده، به معنای مهم بودن آن کتابهاست؛ صرف نظر از درست یا نادرست بودن مطاوی آنها.

دشواریها

فراهم کردن این کتابشناسی، «آسان نمود اول، ولی افتاد مشکلهای». راست اینکه در باره شریعتی کتابهای فراوانی منتشر گردیده و از او در کتابهای فراوانتری یاد شده است. و چون بنای این نویسنده بر استقصا و تهیه کتابشناسی جامعی بود، پیداست که چه تلاشی شد تا یکایک کتابها به دست آمد، و چه بسیار کتابهایی خوانده شد تا معلوم شود که در ضمن آن از شریعتی سخن رفته است یا نه.

خواننده می تواند اطمینان کند که به احتمال قریب به یقین، همه کتابهای مستقلی که در باره شریعتی چاپ شده، در این کتابشناسی معرفی شده است.^۱ این نویسنده در دهه های گذشته همواره حاضر یراق و پادر رکاب بود که اگر کتابی در باره شریعتی منتشر شود، بر جهد و آن را تهیه کند.

دشواری دیگر این کتابشناسی، اطلاع یافتن از کتابهایی بود که در ضمن آن، اگر چه کمتر از یک صفحه، از شریعتی یاد شده است. شریعتی مانند نیا یوشیچ و محمد مصدق نیست که از یکی در کتابهای ادبی و از دیگری در کتابهای تاریخی سخن رفته است. از او در کتابهای مختلفی یاد شده و، مضافاً اینکه، بسیاری از آنها فاقد فهرست اعلام است تا از آن طریق بتوان به محتوای آن رهنمون شد. باز هم اضافه کنیم که در برخی کتابها، بویژه آثار انتقادی، بدون تصریح به نام شریعتی، از او انتقاد شده است و، بنابراین، فهرست اعلام نیز راهگشا نبود. با وجود این دشواریها و جز اینها، عشق به کار و کتاب پژوهی، راه را هموار کرد و کتابهایی در بخش دوم این کتابشناسی

۱. اما معرفی همه آثاری که به صورت فتوکپی است، ممکن نبوده. زیرا هیچ راهی برای اطلاع یافتن از آنها وجود نداشته است.

(منابع غیر مستقل)، معرفی شده است که در نظر نخست معلوم نبود شامل مطلبی در باره شریعتی است.

برخی کتابهایی که در دوران انقلاب در باره شریعتی منتشر شده، فاقد اطلاعات کتابشناختی (مانند نام نویسنده، محل نشر، ناشر و تاریخ نشر) است. این نویسنده کوشید تا این اطلاعات را به دست آورد و بویژه نام نویسندگان را مشخص کند و از نامهای مستعار پرده بردارد. شماری از کتابهایی که در این کتابشناسی معرفی شده است، در هیچیک از کتابخانه‌های ایران، حتی کتابخانه ملی، وجود ندارد. این آثار یا به صورت رسمی منتشر نشده و یا در سالهای نخست انقلاب (۱۳۵۷ تا ۱۳۶۰)، که کشور نظم و نسقی نداشت، به چاپ رسیده است. این نویسنده، به مصداق «الأمور مَرهونَةٌ بِأوقَاتِهَا»، این کتابها را در همان هنگام تهیه کرد؛ کاری که در بعد ممکن نبود. اکنون این کتابها در دوران دوران از دسترس خارج شده است.

ویژگیها

۱. اثر حاضر، کتابشناسی بی واسطه است و یکایک کتابهای معرفی شده را نویسنده، مطالعه کرده است.
۲. در این کتاب، بیش از اغلب کتابشناسیهای توصیفی به توصیف کتابها پرداخته شده است. همچنین اطلاعات کتابشناختی‌ای که از کتابها ارائه شده، بیش از اطلاعاتی است که در کتابشناسیهای دیگر آمده است.
۳. این اثر از محدود کتابشناسیهای است که کتابهایی را معرفی کرده که فقط پاره‌ای از آن در باره موضوع کتابشناسی است (منابع غیر مستقل).
۴. در کتابشناسی حاضر به قطع همه کتابها، که معرف حجم آنهاست، اشاره شده است. بدیهی است کتاب صد صفحه‌ای رحلی، سه - چهار برابر کتاب صد صفحه‌ای جیبی است.
۵. کتابشناسی حاضر تنها کتابشناسی‌ای است که کتابهای مهم در آن مشخص شده است.
۶. کتابشناسی حاضر تنها کتابشناسی‌ای است که در آن، جزوه‌ها و بروشورها، و نیز آثاری که به صورت فتوکپی عرضه شده، معرفی گردیده است.
۷. در این کتابشناسی از نام نویسندگانی که در کتاب نیامده است، و یا از نام مستعار استفاده کرده‌اند، پرده برداشته شده است.

نتایج

نگارش این کتابشناسی که به پایان رسید، با نگاهی کلی به مرور آن پرداختیم. نتایجی که به دست آمد، به شرح ذیل است:

۱. در باره هیچ شخصیتی، چه دینی و چه غیر دینی، چه ایرانی و چه خارجی، چه از گذشتگان و چه از معاصران، به اندازه شریعتی در ایران کتاب نوشته نشده است. برای اینکه خواننده از کنار این موضوع نگذرد، یادآور شویم که از میان گذشتگان، در باره ارسطو و کانت و مارکس، و در باره فردوسی و مولوی و سعدی و حافظ، و در باره رازی و ابن سینا و غزالی و ملا صدرا، آن تعداد کتاب در ایران تألیف نشده که در باره شریعتی نوشته شده است. از میان معاصران نیز، در باره نیما یوشیج و صادق هدایت و سهراب سپهری، و در باره اقبال و طالقانی و بازرگان و مطهری، آن اندازه کتاب وجود ندارد که در باره شریعتی موجود است.

۲. برخی کتابهای در باره شریعتی یادنامه است. چندی پس از درگذشت او، نخستین یادنامه منتشر شد و پس از آن، چندین یادنامه دیگر. آن تعداد یادنامه که برای شریعتی فراهم آمده، برای هیچ شخصیتی منتشر نشده است.

۳. شریعتی تنها نویسنده‌ای است که از چهار گوشه ایران در باره او کتاب نوشته‌اند. از تهران و مشهد و قم که بگذریم، ارومیه، اصفهان، اندیمشک، بوشهر، بهشهر، تبریز، داورزن، رشت، سبزوار، شیراز، کاشان، همدان و یزد را باید یاد کرد.

۴. شریعتی تنها نویسنده‌ای است که تقریباً همه طبقات فرهنگی و دینی در باره او سخن گفته‌اند؛ از جمله: مراجع تقلید، روحانیان، روشنفکران، شخصیت‌های دانشگاهی، شخصیت‌های سیاسی، ایران‌شناسان خارجی، هنرمندان، احزاب و گروه‌ها.

۵. هیچ نویسنده‌ای به اندازه شریعتی جوان‌پسند نیست و جوانان را به نوشتن برنینگخته است. شمار قابل توجهی از آثار در باره او به قلم جوانان است.

۶. تابست سال پس از درگذشت شریعتی بیشتر به اسلامیات و اجتماعیات او عنایت می‌شد. از دهه سوم، کویریات او بیشتر مطمح نظر قرار گرفته است. اکنون گذشته از اینکه کویر از آثار پرخواننده شریعتی است، کتابهای متعددی در باره کویریات او نوشته شده.

۷. آن مقدار کتاب که در ردّ شریعتی نوشته شده (بیش از چهل جلد)، در ردّ هیچیک از نویسندگان معاصر تألیف نشده است. بیشترین ردّیه‌ها به پیش از پیروزی انقلاب تعلق دارد. با پیروزی انقلاب، که پیروزی روشنفکری دینی بود و شریعتی «معلم انقلاب» خوانده می‌شد، ردّیه‌نویسی به کندی گرایید.

۸. اغلب ردّیه‌نویسان بر شریعتی از روحانیان سنتی هستند. کتابهای ایشان وزنی ندارد و در بی‌اهمیتی آن همین بس که خود از تجدید چاپ آن خودداری ورزیده‌اند. این ردّیه‌ها آکنده از ناسزا و تهمت است و ردّیه‌نویسان هر اتهامی را که می‌توان بر قلم آورد، بر قلم آوردند و شریعتی را ملحد، منتبّی، مارکسیست، مأمور استعمار، همکار رژیم شاه، مزدور ساواک، غریزه، شرقرّا، سنتی، وهابی و ناصبی خواندند.

۹. بیشترین ردّیه‌نویس بر شریعتی، یک روحانی اهل منبر و تکرّو در تهران به نام قاسم اسلامی بود. وی یازده جلد کتاب در ردّ شریعتی نوشته است.

۱۰. اغلب انتقادهایی که از شریعتی شده، در باره سه موضوع است: ولایت، روحانیت (بوژه تعبیر «اسلام منهای آخوند» او)، و علامه مجلسی. به سه کتاب او، که ناظر به این موضوع است، بیشتر انتقاد شده است: اسلام‌شناسی (درسهای دانشگاه مشهد)، با مخاطبهای آشنا و تشیع علوی و تشیع صفوی.

لازم است نکته‌ای را یادآور شوم تا علّت این همه انتقاد به شریعتی دانسته شود: عده‌ای چندانکه در باره ولایت و روحانیت تعصّب دارند، در باره دین تعصّب ندارند. همچنین گروهی به علامه مجلسی بیش از دیگر اعلام شیعه غیرت می‌ورزند. این عده به جای اینکه مذهب شیعه را «مذهب جعفری» خوانند، «مذهب مجلسی» می‌خوانند. همچنین اصرار دارند از او به عنوان «علامه مجلسی» یاد کنند و تعبیر «محدّث مجلسی» را دون شأن او می‌دانند. همین گروه بودند که حواشی انتقادی علامه طباطبایی بر بحار الانوار را برنتابیدند و از ادامه انتشار آن جلوگیری کردند. باری، با وجود این افراد و چنین نگرگاه، آن همه انتقاد به شریعتی در باره ولایت و روحانیت و علامه مجلسی، نه عجیب است و نه غریب.

۱۱. در سالهای گذشته، روشنفکران به جای سنتگرایان عهده‌دار نقد شریعتی گردیده‌اند. البته نقدهای ایشان در موضوعاتی دیگر است؛ از جمله: دموکراسی، لیبرالیسم، غرب، بازگشت به خویش و ایدئولوژی.

۱۲. به استثنای دو سال و نیم نخست انقلاب، هیچگاه مشوّقی برای تألیف در باره شریعتی وجود نداشته است و هرگز دولت و نهادهای فرهنگی کشور، جامعه را به سوی شریعتی برنینگخته‌اند. فراتر از این، در دهه شصت، تألیف کتاب در باره شریعتی خالی از مشکلات نبود. با وجود این فضای سرد، وجود این همه کتاب در باره شریعتی، شگفتی‌آور است.

۱۳. کتابهایی که در آغاز در باره شریعتی نوشته می‌شد، شعاری و احساساتی بود و در آن به جای تحلیل شریعتی، بیشتر به تجلیل از او پرداخته می‌شد. امّا بتدریج، تحلیل جایگزین تجلیل

شد و اغلب کتابها رنگ علمی و تحقیقی به خود گرفت. حتی در سالهای گذشته شاهد تألیف چندین کتاب انتقادی بودیم؛ آن هم به قلم موافقان شریعتی.

۱۴. کتابهای در باره شریعتی را می توان به پنج دسته تقسیم کرد: آثار تحقیقی - توصیفی (۱)، آثار فکری - تحلیلی (۲)، آثار تبلیغی (۳)، آثار انتقادی (۴) و آثار جدلی - ردّیه ای (۵). در میان اینها، کمتر از همه، آثار تحقیقی - توصیفی است و بیشتر از همه، آثار تبلیغی.

۱۵. آثار در باره شریعتی منحصر به دانشگاهیان نبوده است. حوزویان نیز در بزرگداشت او کتاب پرداخته اند؛ اگر چه کمتر. این عده در حدود ده نفر می شوند.

۱۶. سه تن از نویسندگانی که بیشتر و بهتر از دیگران عهده دار شریعتی پژوهی شده اند، عبارتند از: حسن یوسفی اشکوری، رضا علیجانی و امیر رضایی.

۱۷. در باره هیچ شخصیتی به اندازه شریعتی شعر سروده نشده است. تاکنون چهار کتاب شعر در باره او فراهم آمده و البته آنها هم شامل همه سروده ها نیست.

۱۸. تألیف در باره شریعتی از سال ۱۳۴۹، با نگارش یک ردّیه بر او، به قلم یکی از نویسندگان کمونیست، آغاز شد. همه آثاری که در حیات وی نوشته شد، در ردّ او بود. نخستین کتابی که در بزرگداشت وی به چاپ رسید، یادنامه دکتر علی شریعتی به مناسبت چهلّم او، در شهریور ۱۳۵۶ است. ۱۹. شریعتی تنها نویسنده ای است که آثار او را به صورت گزین گویه درآورده اند. در سالهای اخیر، گزیده هایی از آثار او به صورت جمله های کوتاه، و غالباً در قطع جیبی و بیاضی، منتشر شده است. تعداد این آثار در حدود سی جلد می شود.

۲۰. به گواهی این کتابشناسی و غیر آن، در باره شریعتی بسیار سخن گفته اند، ولی یک نکته، ناگفته مانده و معما شده و در هیچیک از این کتابها، که سپس معرفی می شود، سخنی از آن نرفته است. پیش از طرح این نکته / معما، توضیحی لازم است:

مجموعه آثار شریعتی در حدود پانزده هزار صفحه است و نزدیک به ده هزار صفحه آن، حاصل گفتارها و نوشتارهای او از سال ۱۳۴۷ تا ۱۳۵۱ است؛ یعنی از ۳۵ تا ۳۹ سالگی شریعتی. از همین جا می توان دریافت که او پدیده ای استثنایی بود که در طی پنج سال، هزاران صفحه کتاب پدید آورد. مضافاً اینکه تا سال ۱۳۵۷ در حدود پانزده میلیون از آثار شریعتی منتشر شد و در زمانی که تیراژ هر کتاب حدود دو - سه هزار نسخه بود، برخی کتابهای او در بیش از یک میلیون نسخه منتشر می شد. همچنین در دوره ای که حاضران در مجالس سخنرانی معمولاً بیش از صد نفر نبودند، در جلسه های سخنرانی شریعتی تا پنج هزار نفر حاضر می شدند. خلاصه اینکه شریعتی یک تنه، یک ملت را تکان داد و تحوّل ژرف و شگرف را موجب شد.

اما آن نکته ناگفته که معما شده، همین است که راز موفقیت شریعتی چه بود؟ چگونه این جوان توانست از همه دانشوران عصر خود (روحانیان و روشنفکران)، سبقت بگیرد و همه را تحت الشعاع خود قرار دهد؟ چگونه او توانست این همه تولید فکر کند و این همه خواننده و نویسنده بیابد؟ چگونه وی توانست یک ملت را دگرگون کند و حتی تا فراسوی مرزهای ایران تأثیر بگذارد؟ در آثار او چیست که به چندین زبان ترجمه شده است؟ باری، این همه کتاب در باره شریعتی نوشته شده، اما این نکته سر به مهر مانده است.

بنده خدا

محمد اسفندیاری

۱۳۷۶-۱۴۰۰

بہرہٴ یکم

منابع مستقل

آبراهیمیان، یرواند و دیگران. ققنوس عصیان: روایتی دیگر از اندیشه دکتر شریعتی. پیشگفتار بنیاد شریعتی. ویرایش امیر رضایی. چاپ اول: تهران، قصیده سرا، ۱۳۸۱. ۳۲۷ ص، رقعی. ✓

دربدارنده مقالاتی در باره اندیشه‌های اجتماعی و سیاسی شریعتی، به شرح ذیل، است: «شریعتی، خروس بی محل»، علی رهنما؛ «دموکراسی و گفتمان نئوشریعتیست»، فرید مرجایی؛ «شریعتی معلّم: فصلی از حیات اجتماعی و فکری شریعتی»، علی قاسمی؛ «سیمای یک زندانی: نگاهی به کتاب شریعتی به روایت اسناد ساواک»، سوسن شریعتی؛ «الگوهای تفکر اجتماعی شریعتی»، رضا امینی؛ «رادیکالیسم از دو دیدگاه: گفتمان کلاسیک و نورادیکالیسم شریعتی»، مجتبی مهدوی؛ «شریعتی و ماسینیون»، یان ریشارد، ترجمه سارا سالار؛ «بررسی چند اثر دانشگاهی در مورد شریعتی»، علی نیک آیین؛ «چند ملاحظه کلی به جای نقد و بررسی»، علی نیک آیین.

آذربایجانی، خسرو و فاطمه گوارایی. شریعتی و قرآن. ویرایش امیر رضایی. فتوکی. تهران، ۱۳۷۹. ۸۱ ص، رقعی.

در باره نگاه شریعتی به قرآن و روش تفسیری اوست. «روشنفکری مذهبی و نهضت بازگشت به قرآن»، «شریعتی و زمینه‌های رویکرد به متن»، «نسبت علم و دین» و «الگوهای تفسیری»، عنوان برخی مباحث کتاب است.

آذری، مهدی. عاشقانه‌های دکتر شریعتی. چاپ اول: مشهد، امید مهر، ۱۳۸۸. ۹۶ ص. بیاضی.

شامل گزیده‌ای از سخنان شریعتی است.

۴

آرام، عباس. *ابرمرد دکتر علی شریعتی*. تهران، مطبوعات عطایی، تاریخ پایان کتاب ۱۳۵۷. ۱۲۰ ص، رقعی.

شامل مختصری از احوال و افکار شریعتی است و، از جمله، دارای این عنوانها: «زندگینامه دکتر علی شریعتی»، «شریعتی و ابوذر»، «توبه‌نامه گالیله و توت‌م شریعتی»، «نهضت سربداران و شریعتی»، «سخن دوستان در باره شریعتی».

۵

آقاجری، سید هاشم. *شریعتی، متفکر فردا: مجموعه مقالات*. مقدمه مؤسسه نشر و تحقیقات ذکر. ویرایش شهرام رجب‌زاده. چاپ اول: تهران، مؤسسه نشر و تحقیقات ذکر، ۱۳۷۹. ۱۷۱ ص، رقعی. ○ چاپ دوم: ۱۳۸۲.

رابطه دین و ایدئولوژی در نگاه شریعتی، نظریه پروتستان‌تسم اسلامی، دموکراسی خواهی شریعتی و فرامردن بودن او، از موضوعاتی است که در این کتاب از آن بحث شده و از شریعتی در برابر منتقدانش دفاع شده است. مقالات کتاب بدین ترتیب است: «دین و ایدئولوژی»، «پروتستان‌تسم اسلامی در اندیشه شریعتی»، «دین و دموکراسی در اندیشه دکتر شریعتی»، «شریعتی مدافع دموکراسی»، «شریعتی نظریه پرداز فرامردن»، «رجوع مستقیم به دین در اندیشه شریعتی»، «دکتر شریعتی از توتالیتاریسم دفاع نمی‌کرد»، «شریعتی و ایدئولوژی».

۶

آملی مقدم، ناصر (تهیه و تدوین). *شریعتی در دانشگاه مشهد*. چاپ اول: مشهد، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد، ۱۳۷۹. ۱۶۶ ص، رقعی. سند. ✓

گزارشی است از دوران تحصیل و تدریس شریعتی در دانشگاه مشهد، با استناد به اسناد دانشگاه و خاطرات همدارسان و همکاران و شاگردان او. «شریعتی دانشجو»، «تدریس در دانشگاه مشهد»، «سلوک شریعتی در دانشگاه» و «پاسخ دکتر رضا فتادان به خاطرات دکتر متینی»، عنوان برخی از مباحث کتاب است. پایان بخش کتاب، تصویر بیش از سی سند دانشگاه در باره شریعتی است.

۷

ابراهیمی، سعید و محمد رضا حاج بابایی. مرگ شریعتی: بازخوانی پرونده مرگ دکتر علی شریعتی. چاپ اول: تهران، نشر نگاه امروز، ۱۳۸۱. ۱۶۲ ص، رقعی. تصویر، سند.

دربارنده پنج فصل است: «مهاجر الی الله»، «غربت غرب»، «قصه مرگ»، «زائر زینبیه»، «آری این چنین بود برادر» و «سالشمار زندگانی دکتر علی شریعتی». در این فصلها گزارشی آمده است از چگونگی هجرت شریعتی، درگذشت او و بازتاب آن در ایران و خارج از کشور، چگونگی دفن او در زینبیه و سالشمار زندگانی وی.

۸

ابراهیمی نژاد، رضا. مثلث شوم: زر، زور، تزویر. مقدمه ستاد برگزاری یادواره هجرت و شهادت دکتر شریعتی. اندیمشک، ستاد برگزاری یادواره هجرت و شهادت دکتر شریعتی، ۱۳۵۸. ۳۱ ص، رقعی.

شامل گزیده‌ای از سخنان شریعتی در باره زر و زور و تزویر است و اغلب آن از کتاب قاسطین و مارقین و ناکثین گرفته شده است.

۹

ابوالفتحی، بهنام (به اهتمام). دکتر علی شریعتی، زندگی و گزیده سخنان. جاودانه‌ها. ویرایش شیدا ابوالفتحی. چاپ اول: تهران، انتشارات کتاب سبز و هنر پارینه، ۱۳۸۷. ۹۵ ص، بیاضی. تصویر.

○ چاپ دوم: ۱۳۸۷.

○ چاپ سوم: ۱۳۸۷.

○ چاپ چهارم: ۱۳۸۸.

شامل مختصری از زندگی شریعتی، گزیده‌ای از سخنان و اشعارش، چند تصویر و وصیتنامه‌اش است.

۱۰

احمدی، حمید (به کوشش). *از فراسوی مرزها: بازتاب جهانی اندیشه‌های دکتر شریعتی*. ویرایش علی قاسمی. چاپ اول: تهران، قصیده‌سرا، ۱۳۸۳. ۲۱۳ ص، رقعی. ✓

شامل پنج مقاله در باره زندگی و اندیشه‌های اجتماعی شریعتی است: «علی شریعتی: معلّم، مبلغ و عصیانگر»، از علی رهنما، ترجمه ابراهیم عباسی؛ «روحانیت شیعه و علی شریعتی»، از ف. حامد، ترجمه مسعود مرادی؛ «روشنفکر، اسلام و نوسازی در اندیشه‌های هیکل و شریعتی»، از چارلز دی. اسمیت، ترجمه حمید احمدی؛ «علی شریعتی و حقوق بشر»، از آنتون وسلز، ترجمه محمد حسین حافظیان؛ «مفهوم عدالت اجتماعی در اندیشه دکتر علی شریعتی»، از رانویگ اسکافتلند، ترجمه احمد محقر.

۱۱

احمدی، حمید (تدوین و ترجمه). *شریعتی در جهان: نقش دکتر علی شریعتی در بیدارگری اسلامی از دیدگاه اندیشمندان و محققان خارجی*. چاپ اول: تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۵ [صحیح: ۱۳۶۶]. ۳۲۷ ص، رقعی. ✓

○ تاریخ انتشار کتاب ۱۳۶۵ قید شده است، اما چون در آغاز کتاب به درگذشت محمد تقی شریعتی و دهمین سالگرد شهادت شریعتی اشاره شده، ۱۳۶۶ صحیح است.

○ چاپ دوم: ۱۳۶۶.

○ چاپ چهارم: ۱۳۷۴.

○ چاپ پنجم: ۱۳۸۰.

ترجمه برخی مقالاتی است که در خارج از کشور در باره شخصیت و اندیشه شریعتی منتشر شده است. در مقدمه مترجم می‌خوانیم: «کمتر شخصیت فکری و محقق ایرانی همانند شریعتی مورد توجه اسلام‌شناسان، مستشرقین و متخصصان تاریخ ایران قرار گرفته است» (ص ۱۵). اغلب مقالات، کوتاه و توصیفی-تحلیلی است و از آنجا که اغلب نویسندگان آنها ایرانی نیستند، «ممکن است بعضی از آنها شناخت عمیق و زیادی از اندیشه‌ها و مواضع شریعتی و مسائل اسلام و ایران نداشته باشند» (ص ۱۵-۱۶). مترجم پیش از هر مقاله، اشاره کوتاهی به نویسنده مقاله کرده و مشخصات منبع ترجمه را به دست داده است.

عنوان برخی مقالات و نام نویسندگان آن عبارت است از: «طرح یک زندگی»، غ. ع. ت [غلامعبّاس توسلی]؛ «حیات و اندیشه‌های دکتر علی شریعتی»، ا.ح.ح. عبیدی؛ «علی شریعتی، ایدئولوگ انقلاب ایران»، عبدالعزیز ساشه‌دینا؛ «شریعتی، متفکر انقلابی شیعه»، یان ریشار؛ «تفکر اجتماعی شریعتی»، شاهرخ اخوی؛ «غریز دگی در ایران از دیدگاه صمد بهرنگی، جلال آل احمد و علی شریعتی»، براد هانسن؛ «شریعتی، معلّم رادیکالیسم اسلامی در ایران»، حمید عنایت؛ «اسلام به عنوان یک ایدئولوژی: تفکرات دکتر علی شریعتی»، حامد الگار؛ «شریعتی و تئوری بازگشت به خویشتن»، ابراهیم دسوقی شتا؛ «علی شریعتی: معلّم انقلاب»، سروش عرفانی؛ «میراث ابوالاعلی مودودی و دکتر علی شریعتی»، مریل وین داویس؛ «شیعه در سیاست معاصر ایران: نقش دکتر علی شریعتی»، منگل بیات فیلیپ؛ «شریعتی، فراتنس قانون انقلاب اسلامی»، ارواند ابراهامیان؛ «شریعتی، شهید جنبشهای رهایی‌بخش»، منیر شفیق.

پایان‌بخش کتاب، مقاله‌ای با عنوان «ترجمه آثار شریعتی به زبانهای خارجی» است. در این مقاله، که بنای آن بر استقصا نبوده، ۵۲ کتاب ترجمه‌شده شریعتی به زبانهای انگلیسی، آلمانی، عربی، ایتالیایی، فرانسه، ترکی استانبولی، کردی و اردو معرفی شده است.

۱۲

اربعین شریعتی. مشهد، انتشارات امامت، [۱۳۵۷]. ۲۹ ص، رقعی. تصویر، سند، طرح.
○ عنوان روی جلد: اربعین شریعتی در بیروت.

بخشی از کتابی است که پیشتر با عنوان بزرگداشت دکتر شریعتی در بیروت منتشر شده بود. در کتاب حاضر (اربعین شریعتی...)، متن سخنرانی چند تن از شخصیتها در مجلس بزرگداشت شریعتی در بیروت آمده است. «پاسخ امام خمینی به تلگرافهای تسلیت در سوگ شریعتی»، «نمایشنامه نماز» و «نهضت اسلامی جوانان افریقای جنوبی» از دیگر مطالب کتاب و افزوده‌های آن نسبت به کتاب فوق (بزرگداشت دکتر شریعتی...) است.

۱۳

استاد شهید مطهری (ره) و جریانات التقاطی. بروشور. [قم؟]، بی‌نا، [۱۳۷۱]. ۱۲ ص. تصویر.
○ چاپ دیگر: نامه تاریخی استاد مطهری به امام خمینی. چاپ دوم: تهران و قم، انتشارات صدرا، ۱۳۸۰. ۴۷ ص، رقعی. تصویر، سند.

شامل نامه‌ای است از مطهری به امام خمینی در سال ۱۳۵۶. در این نامه به چهار مطلب اشاره شده که مفصلترین آنها در باره شریعتی است و در آن بشدت به او حمله و به امام خمینی چند پیشنهاد شده است.

در نقد این نامه، اثری با این مشخصات فراهم آمده است: حسن یوسفی اشکوری. نقد و بررسی نامه استاد مطهری به امام خمینی در باره دکتر علی شریعتی. فتوکپی. [تهران]، [۱۳۷۱]. ۲۳ ص، رحلی. این اثر در کتاب شریعتی و نقد سنت، از همین نویسنده، آمده است.

۱۴

اسفندیاری، محمد. *شعله بی قرار: گفته‌ها و ناگفته‌هایی در باره دکتر علی شریعتی*. ویرایش رضا مؤذن‌زاده. چاپ اول: قم، انتشارات صحیفه خرد، ۱۳۸۴. ۲۲۳ ص، رقعی. ✓
 ○ چاپ دوم: ۱۳۹۰. ۲۷۶ ص.
 ○ چاپ سوم: تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۵. ۲۴۸ ص.

در بخش اول کتاب از نظریه پردازی و شجاعت دانستن شریعتی، نقش او در شناساندن پیشوایان اسلام و تأثیرش در پیروزی انقلاب و تیراژ کتابهایش، مناسبات شریعتی و مطهری، وصیت شریعتی و مرگ شهادتواره او سخن رفته است. بخش دوم، شامل گزیده‌ای از اسناد ساواک در باره شریعتی است و بخش سوم، سالشمار زندگی او. در بخش چهارم، فهرستی آمده است از کتابهایی که تا پایان خرداد ۱۳۸۹ در باره او نوشته شده.

۱۵

اسفندیاری، محمد. *کتابشناسی توصیفی دکتر علی شریعتی*. چاپ اول: قم، نشر خرم، ۱۳۷۷. ۴۸۱ ص، وزیری. تصویر، سند. ✓
 ○ چاپ دوم: قم، انتشارات صحیفه خرد، ۱۳۹۰. ۳۷۴ ص.

چاپ اول این اثر، شامل معرفی توصیفی آثاری است که تا پایان خرداد ۱۳۷۶ در باره شریعتی نوشته شده. در بخش اول، با عنوان «منابع اصلی»، ۱۵۳ کتاب مستقل در باره شریعتی، و در بخش دوم، ذیل عنوان «منابع فرعی»، ۵۳۲ کتاب غیر مستقل، که بخشی از آن به شریعتی اختصاص دارد، معرفی توصیفی شده است. در آغاز کتاب، بخشی از وصیتنامه شریعتی به محمد رضا

حکیمی، و در پایان آن، سالشمار زندگی شریعتی آمده است. چهل صفحه کتاب به تصویرها اختصاص دارد و، از جمله، شامل تصویر روی جلد کتابهایی است که در باره شریعتی نوشته شده. در چاپ دوم، وصیتنامه شریعتی و سالشمار زندگی او و تصویرها حذف شده است. در عوض، ۲۹۶ کتاب مستقل و ۵۳۸ کتاب غیر مستقل معرفی گردیده است.

۱۶

اسلامی، قاسم. پدر، مادر، پوزش می‌طلبیم. [تهران]، کتابفروشی اسلام، ۱۳۵۲. ۲۰۰ ص، رقعی.
○ چاپ دوم: بی‌نا، بی‌تا.

نویسنده کتاب یک روحانی اهل منبر و تکرر در تهران، و سرسخت‌ترین مخالف شریعتی است. وی دهه آخر عمر خویش را یکسره وقف شریعتی ستیزی کرد و از طریق قلم و منبر به مخالفت با او برخاست. ردّیه‌هایی که وی بر کتابهای شریعتی نوشته (یازده جلد کتاب)، بیشتر از دیگران است. به پندار وی شریعتی نه تنها مسلمان و شیعه نبود، بلکه مخالف اسلام و تشیع و حتی دشمن آن بود.

کتاب مزبور ردّیه‌ای است بر کتاب پدر، مادر، ما متهمیم. به نظر نویسنده، در این کتاب همه مقدّسات تشیع به بازی گرفته شده و به جوانان، یاغیگری و عصیان در مقابل پدر و مادر آموخته شده است (ص ۲۲). نویسنده فقط به بخش اول کتاب مزبور، که شامل انتقادهای جوانان غیر دینی به احکام دین است، استناد کرده و از استناد به بخش دوم کتاب، که پاسخ شریعتی به آنهاست، خودداری ورزیده و چنین نمایانده که مطالب بخش اول کتاب، دیدگاه شریعتی است. شریعتی در درس هشتم کتاب اسلام‌شناسی (درسهای حسینیه ارشاد)، به شیوه تقطیعی این ناقد و ناقدان دیگر کتاب پدر، مادر، ما متهمیم اشاره کرده است.

برخی عنوانهای کتاب چنین است: «چند حدیث در لزوم فرمانبری [از] والدین»، «ایجاد نفاق بین متقدّم و متجدّد»، «جسارت نویسنده دفترچه به نماز»، «سرزنش روزه‌دار»، «نویسنده دفترچه حج را مسخره کرده است»، «مؤلف دفترچه مراسم عزاداری را مسخره کرده است»، «پیشانیهای دیگر نویسنده دفترچه».

۱۷

اسلامی، قاسم. پیوند اشک و خون ناگستنی است. [تهران]، بی‌نا، [۱۳۵۸]. ۱۵۵ ص، وزیری.
شامل بحثهایی پراکنده در باره اهمّیت و ضرورت عزاداری برای امام حسین -ع- است و در ضمن آن

به مخالفان عزاداری حمله، و شریعتی در شمار این گروه شمرده شده است. نویسنده، مشخص نکرده است که مخالفان عزاداری چه کسانی هستند و در کدامیک از کتابهایشان با عزاداری مخالفت کرده‌اند. همچنین او همه نظریات شریعتی را در باره عزاداری نیاورده است و فقط انتقادهای وی را از عزاداری خرافه‌آمیز نقل و آن را هم حمل بر این کرده که وی با مطلق عزاداری مخالف است. عنوان پاره‌ای از مطالب کتاب چنین است: «نابینایان به خود آیند»، «عقده‌داران چه می‌گویند؟»، «نظرات و فتاوی‌ای فحول علماء شیعه»، «ایرادات واهی بر شعائر حسینی (ع)»، «دیده‌گریبان در سوگ شهیدان».

۱۸

اسلامی، قاسم. تشیع یا مکتب‌نهایی انسانها. [تهران]، بی‌نا، ۱۳۵۲. [ج ۱]، ۳۵۸ ص، رقعی. جدول. ردیه‌ای است علیه کتاب تشیع علوی و تشیع صفوی و در آن بشدت و باگزنده‌ترین عبارتها به شریعتی حمله، و از وی به عنوان دشمن تشیع یاد شده است. نویسنده، نقد شریعتی را از تشیع صفوی و از برخی عالمان، حمل بر این کرده که وی در اصل با تشیع و عالمان شیعه مخالف است. بیشترینه مطالب کتاب در باره روحانیت (ص ۳۷ - ۱۴۱) و شفاعت (ص ۲۱۹ - ۳۴۸) است. بحث نویسنده در باره شفاعت به صورت مستقل، همراه اضافاتی، با همین عنوان به چاپ رسیده است. فهرست برخی مطالب کتاب چنین است: «سخنی چند پیرامون دفترچه تشیع علوی و تشیع صفوی»، «جسارت نویسنده دفترچه به مقام شامخ تبلیغ»، «اهانت نویسنده دفترچه به اجتهاد و مجتهد»، «توهین ضمنی نویسنده دفترچه به ساحت مقدس امام - علیه السلام»، «حمله کودکانه به پرچمداران تشیع»، «شفاعت و ارزیابی نوشته دفترچه»، «قرآن مجید و شفاعت»، «احادیث و شفاعت»، «تشیع و شفاعت»، «نویسنده دفترچه و شفاعت»، «کتابهای تألیفی علماء عامه در فضائل اهل بیت - علیهم السلام»، «نویسنده دفترچه، شفاعت را بر مسلک وهابیت تصویر کرده است».

۱۹

اسلامی، قاسم. تشیع یا مکتب‌نهایی انسانها. [تهران]، بی‌نا، ۱۳۵۲. ج ۲، ۴۱۷ ص، رقعی.

هر چند کتاب حاضر به انگیزه مخالفت با شریعتی فراهم آمده، یکسره به افکار او پرداخته نشده است. از آنجا که به پندار نویسنده، شریعتی با تشیع مخالف است، وی در این کتاب عهده‌دار اثبات حقایق تشیع و امامت علی - ع - شده است.